

De grap

Van Milan Kundera verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*

- Lachwekkende liefdes* (verhalen, *Směšné Lásky*, 1959-1968)
Het leven is elders (roman, *Život je jinde*, 1969)
Afscheidswals (roman, *Valčík na rozlouč enou*, 1973)
Het boek van de lach en de vergetelheid
(roman, *Kníha smíchu a zapomnění*, 1978)
Jacques en zijn meester (toneel, *Jacques et son maître*, 1981)
De ondraaglijke lichtheid van het bestaan
(roman, *Nesnesitelná lehkost bytí*, 1984)
De kunst van de roman (essay, *L'art du roman*, 1986)
Onsterfelijkheid (roman, *Nesmrtelnost*, 1990)
Verraden testamenten (essays, *Les testaments trahis*, 1993)
Traagheid (roman, *La lenteur*, 1995)
Identiteit (roman, *L'identité*, 1997)
Onwetendheid (roman, *L'ignorance*, 2001)
Het doek (essay, *Le rideau*, 2005)
Een ontmoeting (essays, 2009)
Over de romankunst (verzamelde essays, 2012)
Het feest der onbeduidendheid
(roman, *La fête de l'insignifiance*, 2014)]

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven
van de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Milan Kundera

De grap

Vertaald uit het Tsjechisch
door Jana Beranová

Met een nawoord van
Martin de Haan

Ambo|Anthos
Amsterdam

Eerste druk 1988
Zevende druk 2019

ISBN 978 90 263 5095 5

© 1967 Milan Kundera

© 1988 Nederlandse vertaling Jana Beranová

De vertaling is gebaseerd op de door de auteur eind jaren tachtig
herziene Tsjechische versie

Deze uitgave verscheen eerder bij Agathon/Unieboek, Houten;
Ambo bv, Baarn

Oorspronkelijke titel *Žert*

Oorspronkelijke uitgever Československý Spisovatel, Praag
(TsjechoSlowakije)

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Claes Oldenburg, Braselette, 1961. Whitney Museum
of American Art, New York

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

INHOUD

EERSTE DEEL

Ludvík 7

TWEEDE DEEL

Helena 19

DERDE DEEL

Ludvík 33

VIERDE DEEL

Jaroslav 139

VIJFDE DEEL

Ludvík 183

ZESDE DEEL

Kostka 231

ZEVENDE DEEL

Ludvík, Helena, Jaroslav 273

NAWOORD 347

Eerste deel

Ludvik

Na vele jaren belandde ik dus weer eens thuis. Ik stond op het plein in het centrum (waarover ik talloze keren heb gelopen als kind, als jongen en als jongeman) en voelde geen ontroering; integendeel, ik vond dat het vlakke plein met de raadhuisstoren die boven de daken uitstak (net een soldaat met een ouderwetse helm), eruitzag als een groot exercitieterrein en dat het militaire verleden van deze Moravische stad, die ooit een wal vormde tegen de Hongaarse en Turkse invallen, haar gezicht had doorgroefd met een onherroepelijke lelijkheid.

Jarenlang heeft niets in mijn geboorteplaats me getrokken; ik zei bij mezelf dat ze me onverschillig liet en dat vond ik vanzelfsprekend: al vijftien jaar woon ik er niet meer, ik heb er nog maar een paar vrienden en kennissen (die ik liever niet zie), mijn moeder ligt begraven in een vreemd graf waar ik niet voor zorg. Maar ik vergiste me: wat ik voor onverschilligheid hield, was in werkelijkheid wrok; de redenen ontgingen me, want in mijn geboorteplaats gebeurden goede en slechte dingen zoals in alle andere steden, maar die wrok was er; dat realiseerde ik me juist in verband met deze reis: de taak die me hier bracht, kon ik al met al ook in Praag uitvoeren, maar de geboden gelegenheid begon me opeens juist daarom zo onweerstaanbaar te trekken, doordat het een cynische en laag-bijde-grondse taak was die me honend vrijwaarde van de verdenking dat ik hier terugkwam uit louter nostalgie naar voorbije tijden.

Nog één keer bekeek ik spottend het onaantrekkelijke plein, draaide het toen de rug toe en nam de straat naar het hotel waar ik een kamer had gereserveerd. De receptionist gaf me een sleutel met een houten peer en zei: 'Tweede verdieping.' De kamer was saai: langs de muur een eenpersoonsbed, in het midden een kleine tafel met één enkele stoel, naast het bed een pompeus mahoniehouten toilettafeltje met een spiegel, bij de deur een

heel kleine wastafel vol barsten. Ik legde mijn aktetas op tafel en deed het raam open: het keek uit op de binnenplaats en op huizen die het hotel hun naakte en vuile rug toonden. Ik sloot het raam, trok de gordijnen dicht en liep naar de wastafel met twee kranen, een met rood en een met blauw gemerkt; ik probeerde ze en uit beide stroomde koud water. Ik keek naar de tafel, die ging nog wel, een fles en twee glazen zouden daar redelijk goed op passen; erger was dat er slechts één persoon aan kon zitten, want er was geen tweede stoel in de kamer. Ik zette de tafel bij het bed en probeerde op het bed te zitten, maar het was te laag en de tafel te hoog; het boog bovendien zo onder me door dat me op slag duidelijk werd dat het niet alleen moeilijk dienst kon doen als zitplaats, maar dat ook de functie van het bed als zodanig dubieus was. Ik steunde er met mijn vuisten op, ging er vervolgens op liggen, mijn geschoeide voeten voorzichtig in de hoogte tillend om de spreij en de deken niet vuil te maken. Het bed zakte onder me in en ik lag als in een hangmat: ik kon me onmogelijk voorstellen dat op dit bed iemand nog naast me zou kunnen liggen.

Ik ging op de stoel zitten, keek naar de dun geworden gordijnen en verzong in gepeins. Op dat moment klonken uit de gang voetstappen en stemmen; het waren twee mensen, een man en een vrouw, ze praatten en je kon elk woord verstaan: ze hadden het over een zekere Petr die van huis was gevlucht, en over een zekere tante Klára die dom was en die jongen verwendde; toen hoorde je de sleutel in het slot, een deur die openging en de stemmen vervolgden in de kamer ernaast: je kon het zuchten van de vrouw horen (ja, je kon zelfs louter het zuchten horen!) en het voornemen van de man om het eindelijk naar behoren met Klára door te praten.

Vastbesloten stond ik op; ik waste mijn handen in de wastafel, droogde ze met de handdoek en verliet het hotel zonder aanvankelijk enig idee te hebben waar ik eigenlijk naartoe zou gaan. Ik wist slechts dat ik, wilde ik het succes van mijn hele reis (een behoorlijk lange en vermoeiende reis) niet in de waagschaal stellen door alleen een ongeschikte hotelkamer, me met een ver-

trouwelijk verzoek – al had ik er helemaal geen zin in – tot een plaatselijke kennis zou moeten wenden. Ik liet snel alle oude gezichten uit mijn jeugd de revue passeren, maar ik verwierp ze meteen weer, alleen al omdat het vertrouwelijke karakter van de gevraagde dienst me zou verplichten tot het moeizaam overbruggen van de lange jaren waarin ik hen niet had gezien – en daar had ik helemaal geen trek in. Maar toen schoot me te binnen dat hier waarschijnlijk een man was komen wonen die ik jaren geleden aan een baantje had geholpen en die, zoals ik hem kende, erg blij zou zijn me een wederdienst te kunnen bewijzen. Hij was een zonderling, aan de ene kant angstvallig fatsoenlijk en aan de andere kant merkwaardig onrustig en onstandvastig, zijn vrouw is, zover ik weet, jaren geleden van hem gescheiden juist omdat hij overal leefde behalve bij haar en haar zoon. Nu vreesde ik alleen nog dat hij was hertrouwd, want dat zou het inwilligen van mijn verzoek bemoeilijken, en ik haastte me naar het ziekenhuis.

Dat ziekenhuis is een complex gebouwen en paviljoens, verspreid gelegen in een uitgestrekte tuin; ik betrad een huisje bij de poort en vroeg de portier achter de tafel me te verbinden met Virologie; hij schoof de telefoon naar de tafelrand en zei: ‘Nul twee.’ Ik draaide dus nul twee en hoorde dat dokter Kostka een paar tellen eerder was vertrokken en op weg was naar de uitgang. Ik ging zitten op een bankje vlak bij de poort om hem niet mis te lopen, keek sloom naar de rondhangende mannen in blauw-wit gestreepte ziekenhuisjassen, en toen zag ik hem: hij liep daar peinzend, lang, mager en sympathiek onknap, ja hij was het. Ik stond op van het bankje en liep recht op hem af, alsof ik tegen hem op wilde botsen; hij keek me misprijzend aan, maar herkende me op slag en spreidde zijn armen. Zijn verbazing leek vervuld van blijdschap, en de directheid waarmee hij me welkom heette verheugde me.

Ik legde hem uit dat ik nauwelijks een uur daarvoor was gearriveerd vanwege een onbeduidende zaak die een dag of twee in beslag zou nemen, en hij toonde zich onmiddellijk plezierig

verrast dat mijn eerste schreden naar hem toe leidden. Opeens vond ik het onprettig dat ik hem niet zonder bedoelingen, alleen om hemzelf, was komen opzoeken, en dat ook de vraag die ik hem nu stelde (ik vroeg hem monter of hij hertrouwd was) alleen maar belangstelling veinsde en in werkelijkheid berekend was. Hij zei (tot mijn tevredenheid) dat hij nog steeds alleen was. Ik opperde dat we elkaar veel te vertellen hadden. Daar was hij het mee eens en hij vond het jammer dat hij maar een goed uur de tijd had, want hij moest nog terug naar het ziekenhuis en 's avonds nam hij de bus de stad uit. 'Woon je niet hier?' Ik schrok. Hij verzekerde me dat hij hier wel woonde, in de nieuwbouw, maar dat het 'niet goed is dat de mens alleen blijft'. Kostka had blijkbaar in een stadje twintig kilometer verderop een vriendin, een lerares met een tweekamerflat. 'Ga je mettertijd samenwonen?' vroeg ik hem. Hij zei dat hij niet gemakkelijk in een andere stad zo'n interessante baan zou kunnen krijgen als die waaraan ik hem had geholpen en dat het voor zijn vriendin moeilijk zou zijn hier werk te vinden. Ik vervloekte (wel oprecht) de logheid van de bureaucratie, die niet in staat bleek een man en een vrouw zo tegemoet te komen dat ze samen konden leven. 'Bedaar, Ludvík,' zei hij lief en lankmoedig, 'het is niet zo ondraaglijk. Ik verreis weliswaar wat tijd en geld, maar mijn alleen-zijn blijft onaangetaast en ik ben vrij.' 'Waar heb je zoveel vrijheid voor nodig?' vroeg ik hem. 'Waar heb jij die voor nodig?' stelde hij een wedervraag. 'Ik ben een rokkenjager,' antwoordde ik. 'Ik heb mijn vrijheid niet voor vrouwen nodig, ik wil die voor mezelf,' zei hij en hij vervolgde: 'Weet je wat, laten we naar mijn huis gaan tot ik weg moet.' Ik wilde niets liever.

We liepen het ziekenhuisterrein af en kwamen al gauw bij een groep nieuwbouwblokken, die disharmonisch naast elkaar uit een nog oneffen en stoffig terrein staken (zonder grasveld, zonder stoep, zonder weg) en een triest scenario vormden aan de rand van de stad, grenzend aan de lege vlakke van uitgestrekte akkers. We gingen een deur door, liepen via het smalle trappenhuis naar boven (de lift deed het niet) tot de derde ver-

dieping, waar ik Kostka's naamplaatje zag. Toen we door de hal de kamer bereikten, was ik uiterst tevreden: in de hoek stond een brede, comfortabele divan; behalve deze divan stonden er in de kamer een tafeltje, een fauteuil, een grote boekenkast, een grammofoon en een radio.

Ik prees Kostka's woonruimte en vroeg naar de badkamer. 'Geen luxe,' zei hij, verheugd over mijn belangstelling, en hij wenkte me naar de hal, waar een deur naar de badkamer leidde, een kleine, maar zeer aangename badkamer met bad, douche en wastafel. 'Als ik je prachtige flatje zie, dan brengt me dat op een idee,' zei ik. 'Wat doe je morgenmiddag en -avond?' 'Helaas,' verontschuldigde hij zich triest. 'Morgen heb ik een lange dienst, dan ben ik pas om een uur of zeven klaar. Ben je 's avonds soms vrij?' 'Waarschijnlijk ben ik 's avonds wel vrij,' antwoordde ik, 'maar zou je me voor de middag je flat kunnen lenen?'

Mijn vraag verbaasde hem, maar hij zei meteen (alsof hij bang was dat ik hem van onwil zou verdenken): 'Ik zal hem heel graag met je delen.' En hij vervolgde, alsof hij met opzet niet naar de redenen van mijn verzoek wilde gissen: 'Als je logeerproblemen hebt, kun je hier vandaag al slapen, want ik kom pas morgenochtend terug, of eigenlijk niet eens, omdat ik direct naar het ziekenhuis ga.' 'Nee, dat is niet nodig. Ik heb een hotelkamer. Alleen is die niet erg prettig en ik zou morgenmiddag graag in een prettige omgeving willen doorbrengen. Uiteraard niet om er alleen te zijn.' 'Ja, dat heb ik wel begrepen,' zei Kostka en hij boog licht zijn hoofd. Even later zei hij: 'Ik ben blij dat ik iets goeds voor je kan doen.' Toen voegde hij er nog aan toe: 'Vooropgesteld natuurlijk dat het werkelijk goed voor je is.'

We gingen bij het tafeltje zitten (Kostka had koffie gezet) en praatten een poosje (ik zat op de divan en constateerde met genoegen dat die stevig was, niet doorzakte of kraakte). Daarna zei Kostka dat hij weer terug moest naar het ziekenhuis en hij wijdde me daarom snel in enkele huishoudelijke geheimen in: de badkraan moest goed worden vastgedraaid, warm water stroomde tegen alle gewoonten in uit de met een K gemerkte

kraan, het stopcontact voor de geluidsapparatuur zat onder de divan verborgen en in het kastje stond een nog maar net aan-gebroken fles wodka. Toen gaf hij me een sleutelring met twee sleutels en liet me zien welke sleutel van de buitendeur beneden en welke van de flat was. Ik had in de loop van mijn leven, waarin ik op veel verschillende bedden had geslapen, een bijzondere sleutelcultus ontwikkeld en stopte ook Kostka's sleutels met stille vrolijkheid in mijn zak.

Op het moment van vertrek sprak Kostka de wens uit dat zijn appartement me 'werkelijk iets moois' zou brengen. 'Zeker,' zei ik, 'het geeft me de kans één mooie destructie uit te voeren.' 'Vind je dat destructies mooi kunnen zijn?' vroeg Kostka en ik glimlachte in mezelf, omdat ik hem door deze vraag (mild uitgesproken, maar fel bedoeld) herkende zoals hij was toen ik hem vijftien jaar geleden leerde kennen. Ik mocht hem graag en tegelijk moest ik een beetje om hem lachen, en daarom antwoordde ik: 'Ik weet heel goed dat je een stille werker bent aan Gods eeuwige bouwwerk en dat je niet graag over destructies hoort, maar niets aan te doen: ik ben geen bouwvakker van God. Trouwens, als Gods bouwvallers bouwwerken van echte muren opzetten, kunnen onze destructies hun geen kwaad doen. Maar ik heb het gevoel dat ik in plaats van muren slechts overal coulissen zie. En destructie van coulissen is een tamelijk rechtvaardige zaak.'

We waren weer op het punt waarop we (een jaar of negen geleden) waren uiteengegaan; ons geschil had op dat moment een nogal oneigenlijk karakter, want we kenden de concrete achtergronden ervan en hoefden die niet te herhalen; herhaling behoefde alleen het feit dat we niet veranderd waren, dat we beiden nog even verschillend waren (waarbij ik moet zeggen dat ik Kostka's anders-zijn leuk vond en juist daarom graag met hem discussieerde, omdat ik dan doorgaans kon toetsen wie ik in feite ben en wat ik denk). Om me niet in onzekerheid te laten antwoordde hij: 'Wat je zei klinkt goed. Maar vertel eens: als je zo'n scepticus bent, hoe weet je dan hoe je een coulisse van een muur kunt onderscheiden? Heb je er nooit aan getwij-

feld dat de illusies waar je zo om lacht werkelijk niet meer zijn dan illusies? Stel eens dat je je vergist. Stel dat ze waarden zijn en dat je de vernietiger van waarden bent.' Daarna zei hij nog: 'Een neergehaalde waarde en een ontmaskerde illusie hebben hetzelfde erbarmelijke lichaam, ze lijken op elkaar en er is niets gemakkelijker dan ze te verwisselen.'

Ik liep met Kostka mee door de stad terug naar het ziekenhuis, speelde met de sleutels in mijn zak en voelde me goed in de nabijheid van de oude kennis, die in staat was me waar en wanneer dan ook van zijn waarheid te overtuigen, bijvoorbeeld nu, lopend over het hobbelige terrein van een nieuwe woonwijk. Kostka wist natuurlijk dat we de dag daarna nog een hele avond hadden, daarom begon hij na een poosje over alledaagse dingen te filosoferen. Hij vergewiste zich ervan dat ik de volgende dag in de flat op hem zou wachten als hij om zeven uur thuiskwam (hij had zelf geen sleutels meer) en hij vroeg me of ik werkelijk niets meer nodig had. Ik streek over mijn gezicht en zei dat ik alleen nog naar de kapper moest, want ik had een onaangename baard. 'Uitstekend,' zei Kostka, 'ik zal ervoor zorgen dat je een perfecte scheerbeurt krijgt.'

Ik liet me Kostka's zorg welgevallen en hij bracht me naar een kleine kapperszaak waar voor drie spiegels drie grote draaistoelen stonden; op twee daarvan zaten mannen met achterovergebogen hoofd en scheerzeep op hun wangen. Twee vrouwen in witte jassen bogen zich over hen heen. Kostka liep op een van de vrouwen toe en fluisterde iets; de vrouw veegde het scheermes af aan een servet en riep naar achteren: daarvandaan kwam een meisje in een witte jas dat zich ontfermde over de alleen gelaten man in de kappersstoel, terwijl de vrouw tegen wie Kostka had gesproken me toeknikte en wenkte in de overgebleven draaistoel te gaan zitten. Kostka en ik gaven elkaar een hand en ik nam plaats, leunde mijn hoofd tegen de hoofdsteun, en omdat ik na zoveel jaren niet graag naar mijn eigen gezicht kijk, ontweek ik de spiegel tegenover me, sloeg mijn ogen omhoog en liet ze over het witte, vlekkerige plafond dwalen.

Ik hield mijn ogen naar het plafond gericht, ook toen ik op mijn hals de vingers van de kapster voelde die een witte scheerdoek achter de boord van mijn overhemd stopte. Daarna ging de kapster iets achteruit, ik hoorde enkel de bewegingen van het scheermes over de leren scheerriem en verstarde op een heerlijke manier in een prettige onverschilligheid. Na een poosje voelde ik dat vochtige, glijdende vingers de zeep over mijn wang wreven, en ik realiseerde me het bizarre en lachwekkende feit dat een vreemde vrouw met wie ik niets te maken had en die met mij niets te maken had, me teder streefde. Daarna begon de kapster de zeep met een kwast uit te smeren en ik kreeg het gevoel dat ik niet meer zat, maar dreef in die witte, vlekkerige ruimte waarin ik staarde. En toen stelde ik me voor (want gedachten staken zelfs in een rustpauze hun spel niet) dat ik een weerloos slachtoffer was, volkomen overgeleverd aan de vrouw die het scheermes sleep. En omdat mijn lichaam zich in de ruimte oploste en ik alleen mijn door vingers aangeraakte wang voelde, kon ik me gemakkelijk voorstellen dat haar tedere handen mijn hoofd vasthielden (draaiden, streelden) alsof het helemaal niet met mijn lichaam was verbonden maar op zichzelf stond, zodat het scherpe scheermes dat op het bijzettafeltje wachtte die schitterende zelfstandigheid alleen nog maar hoefde te bekronen.

Toen hielden de aanrakingen op en ik hoorde dat de kapster zich verwijderde, dat ze nu werkelijk het scheermes in de hand nam, en op dat moment vond ik (want de gedachten gingen door met hun spel) dat ik moest weten hoe ze er eigenlijk uitzag, de meesteres (ophoudster) van mijn hoofd, deze tedere moordenaar. Ik maakte mijn ogen los van het plafond en keek in de spiegel. Ik was verbijsterd: het spel waarmee ik me amuseerde kreeg plotseling merkwaardig werkelijke trekken; ik dacht namelijk dat ik de vrouw die zich in de spiegel over me heen boog, kende.

Met één hand hield ze mijn oorlel vast, met de andere schraapte ze aandachtig de zeep van mijn gezicht; ik keek naar

haar, maar haar daarnet met verbijstering vastgestelde identiteit begon al langzaam te vervagen en te verdwijnen. Toen boog ze zich over de wastafel, sloeg met twee vingers een zeepklont van het scheermes, richtte zich op en draaide zacht aan de stoel; op dat moment ontmoetten onze blikken elkaar heel even en weer dacht ik dat ze het was! Uiteraard was haar gezicht enigszins anders, alsof het haar oudere zuster toebehoorde, het was grijs, verlept, een beetje ingevallen; het was immers vijftien jaar geleden dat we elkaar voor het laatst hadden gezien! Ondertussen heeft de tijd een bedrieglijk *masker* op haar ware gezicht gedrukt, maar gelukkig is het een masker met twee openingen waardoor haar werkelijke en ware ogen zoals ik die kende, weer naar me mogen kijken.

Maar daarna begon een nieuwe verwarring van de sporen: er kwam nog een klant de kapperszaak binnen, die zich op een stoel achter me neerzette en zijn beurt afwachtte; al gauw sprak hij mijn kapster aan; hij vertelde iets over een mooie zomer en over een zwemgelegenheid die buiten de stad werd gebouwd; de kapster antwoordde (haar stem drong meer tot me door dan haar overigens onbetekenende woorden) en ik constateerde dat ik die stem niet herkende; ze klonk vanzelfsprekend, slordig, zonder spanning, bijna grof, het was een volkomen vreemde stem.

Ze waste nu mijn gezicht, drukte haar handpalmen tegen mijn wangen en ik begon (ondanks de stem) weer te geloven dat ze het was, dat ik na vijftien jaar haar handen weer op mijn gezicht voelde, dat ze me weer streelde, lang en teder streelde (ik vergat helemaal dat het geen strelen was, maar wassen); haar vreemde stem antwoordde daarbij steeds die aan het kletsen geslagen kerel, maar ik wilde die stem niet geloven, ik wilde liever die handen geloven, ik wilde haar herkennen aan haar handen; ik probeerde door de mate van vriendelijkheid in haar aanrakingen te voelen of ze het was en of ze me had herkend.

Toen nam ze een handdoek en droogde mijn gezicht. De kletsende kerel lachte luidruchtig om een mop die hij had, verteld en ik merkte dat mijn kapster niet lachte, dat ze waar-

schijnlijk niet zoveel in zich opnam van wat die kerel vertelde. Dat wond me op, omdat ik daarin het bewijs zag dat ze me had herkend en dat ze heimelijk opgewonden was. Ik had besloten haar aan te spreken zodra ik van de draaistoel op zou staan. Ze haalde de scheiddoek van mijn hals. Ik stond op. Ik nam een briefje van vijf kronen uit mijn borstzak. Ik wachtte tot onze blikken elkaar weer zouden raken om haar bij haar voornaam te kunnen noemen (die kerel kletste maar door), maar haar hoofd was onverschillig afgewend, de vijf kronen pakte ze snel en zakelijk aan, zodat ik me opeens voelde als een dwaas die in zijn eigen drogbeelden had geloofd en ik kon niet de moed opbrengen iets tegen haar te zeggen.

Merkwaardig ontevreden verliet ik de zaak; ik wist dat ik niets wist en dat het een enorme *lompheid* was te twijfelen aan de identiteit van een ooit zo geliefd gezicht.

Ik haastte me naar het hotel (onderweg zag ik aan de overkant van de straat een oude jeugdvriend, Jaroslav, leider van een Moravische cimbaalkapel,* maar ik ontweek zijn blik alsof ik vluchtte voor de doordringende en luidruchtige muziek) en vanuit het hotel belde ik Kostka; hij was nog in het ziekenhuis.

‘Vertel eens, die kapster aan wier handen je me hebt toevertrouwd, heet die niet Lucie Šebetková?’

‘Ze heet nu anders, maar ze is het wel. Waar ken je haar van?’

‘Van verschrikkelijk lang geleden,’ antwoordde ik en zonder iets te eten verliet ik het hotel (het schemerde al) om nog wat rond te zwerven.

* Het cimbaal ofwel cimbalom is een populair snaarinstrument, gebruikt vooral in zigeunerorkesten (Hongarije) en in dorpskapellen en volksmuziekensembles (Moravië en Slowakije). Het instrument bestaat uit een trapeziumvormige klankkast op vier poten. De snaren worden aangeslagen met houten hamertjes.

Tweede deel

Helena

I

Vandaag ga ik vroeg naar bed, ik weet weliswaar niet of ik in slaap zal vallen, maar ik ga vroeg naar bed, Pavel is vanmiddag naar Bratislava vertrokken, ik vlieg morgenochtend vroeg naar Brno en ga verder per bus, Zdena blijft twee dagen alleen thuis, dat vindt ze niet erg, ze stelt ons gezelschap niet zo op prijs, vooral mijn gezelschap niet, op Pavel is ze dol, Pavel is de eerste man die ze bewondert, Pavel palmt haar ook in, zoals hij altijd alle vrouwen inpalmde, ook mij palmde hij in en hij doet dat nog steeds, deze week begon hij zich weer zoals lang geleden tegen mij te gedragen, hij streelde mijn wang en beloofde me in Zuid-Moravië op te halen op de terugweg vanuit Bratislava, we moesten weer eens praten, zei hij, hij heeft wellicht zelf ontdekt dat het zo niet langer kan, misschien wil hij terug naar hoe het tussen ons is geweest, maar waarom ziet hij dat nu pas in, nu ik Ludvík heb leren kennen? Het benauwt me, maar ik mag niet verdrietig zijn, dat mag ik niet, *verbind verdriet nooit met mijn naam*, deze zin van Fučík is mijn leus, zelfs gemarteld, zelfs al onder de galg was Fučík nooit verdrietig, en het kan me niet schelen dat blijdschap vandaag uit de mode is, misschien ben ik wel dom, maar die anderen met hun modieuze scepsis zijn ook dom, ik weet niet waarom ik mijn domheid zou moeten ruilen voor die van hen, ik wil mijn leven niet doormidden breken, ik wil één enkel leven hebben, van begin tot eind, en daarom vond ik Ludvík zo aardig, want als ik met hem samen ben, hoef ik mijn idealen en mijn smaak niet te veranderen, hij is gewoon, eenvoudig, vrolijk, duidelijk en daar houd ik van, daar heb ik altijd van gehouden.

Ik schaam me er niet voor hoe ik ben, ik kan niet anders zijn dan ik was en ben, tot mijn achttiende kende ik alleen het ordelijke huis van ordelijke burgers in Pilsen en het leren en leren, het werkelijke leven lag achter zeven muren, toen ik later in

negenenveertig in Praag kwam was het plotseling een wonder, zo'n geluk dat ik het nooit vergeten zal, en daarom kan ik Pavel nooit uit mijn ziel wissen, al houd ik niet meer van hem, al heeft hij me gekwetst, dat kan ik niet, Pavel is mijn jeugd, Praag, de faculteit, het studentenleven en vooral het Fučík zang- en dansensemble, vandaag weet niemand meer wat dat voor ons betekende, daar ontmoette ik Pavel, hij was tenor en ik alt, wij traden op honderden concerten en manifestaties op, we zongen sovjetliederen, onze strijdlieken en natuurlijk onze volksliederen, die zongen we het liefst, van de Moravische liedjes ben ik toen zo gaan houden dat ze het leidmotief van mijn leven zijn geworden, ze vloeien samen met die tijd, met mijn jeugd, met Pavel, ik hoor ze elke keer als de zon doorbreekt, ik hoor ze deze dagen.

En hoe ik met Pavel bevriend ben geraakt, zou ik vandaag niemand meer kunnen vertellen, het lijkt wel een verhaaltje uit een stuiversroman, op bevrijdingsdag was er een grote manifestatie op het Oude-Stadsplein, ons ensemble was er ook, we bleven voortdurend bij elkaar, een handjevol mensen tussen tienduizenden, op de tribune zaten staatslieden van ons en uit het buitenland, er waren veel redevoeringen en er was veel applaus en toen kwam Togliatti naar de microfoon en sprak kort in het Italiaans en het plein antwoordde zoals altijd met geroep, geklap en gescandeer. Toevallig stond Pavel in die enorme drukte naast me en ik hoorde dat hij in dat geschreeuw iets riep, iets anders, iets eigens, ik keek naar zijn mond en begreep dat hij zong, eerder schreeuwde dan zong, hij wilde dat we hem zouden horen en meezingen, hij zong een Italiaans strijdlied dat we op ons repertoire hadden en dat in die tijd heel populair was: *Avanti popolo, alla riscossa, bandiera rossa, bandiera rossa...*

Dat was hem ten voeten uit, het was voor hem niet genoeg alleen verstandelijk te ageren, hij wilde menselijke gevoelens raken, ik vond het schitterend om op een Praags plein een Italiaanse arbeidersleider met een Italiaans strijdlied te begroeten, ik wilde Togliatti graag ontroeren zoals ik daarnet zelf ontroerd

was, ik begon daarom uit volle borst met Pavel mee te zingen en steeds meer mensen volgden, en geleidelijk aan volgde ons hele ensemble, maar het geschreeuw op het plein was vreselijk luid en wij waren maar met een handjevol, wij waren met z'n vijftigen en zij met minstens vijftigduizend, dat was een verschrikkelijke meerderheid, een wanhopige strijd, het hele eerste couplet dachten we dat we zouden bezwijken, dat niemand ons zou horen, maar toen gebeurde er een wonder: stukje bij beetje vielen meer en meer stemmen in, men begon het te begrijpen en het lied wrong zich uit het grote lawaai van het plein als een vlinder uit een gigantische, zoemende pop. Ten slotte vloog die vlinder, dat lied, althans de laatste paar akkoorden ervan, tot aan de tribune en wij staarden naar het gezicht van die grijzende Italiaan en voelden ons gelukkig toen we dachten dat hij met een handgebaar op het lied reageerde, en ik wist bijna zeker, al kon ik het van die afstand niet zien, dat ik tranen in zijn ogen zag.

En in dat enthousiasme en die ontroering, ik weet niet eens meer hoe, pakte ik plotseling Pavels hand beet en Pavel drukte die, en toen het plein verstilde en iemand anders naar de microfoon kwam, was ik bang dat hij mijn hand los zou laten, maar hij liet niet los, we hielden elkaars hand vast tot het eind van de manifestatie en lieten zelfs niet los toen de menigte was vertrokken en we slenterden uren door het bloeiende Praag.

Zeven jaar later, toen Zdena al vijf was, ik zal het nooit vergeten, zei hij tegen me: *wij zijn niet uit liefde getrouwd maar uit partijdiscipline*, ik weet dat het tijdens een ruzie was, dat het een leugen was, dat Pavel uit liefde met me trouwde en pas daarna veranderde, en toch is het verschrikkelijk dat hij dat tegen me kon zeggen, terwijl juist hij altijd beweerde dat de liefde van tegenwoordig anders is, geen vlucht van de mensen, maar steun in de strijd, zo leefden we ook, we hadden niet eens tijd om behoorlijk te lunchen, we aten op het secretariaat van de jeugdbond twee droge broodjes en zagen elkaar soms de hele dag niet meer, ik wachtte Pavel rond middernacht op als hij thuiskwam van eindeloze zes tot acht uur durende vergaderingen, ik tikte